

**Sejjid Muhammed Hatemi**

## LIBERALIZAM I DRUGA STRANA KRIZE\*

**P**remda je “liberalizam” najnaravniji i najtrajniji oblik političkog ishoda moderne civilizacije, ipak je kao takav na misaonom polju djelovanja uvijek imao svoje rivale. Postojale su i druge političke škole i mišljenja pored “liberalizma”, pa čak i nasuprot njemu. Štaviše, politički znanstvenici su nastojali da politiku uzmu na razmatranje i ispitivanje kao predmet jedne suvremene znanosti iz različitih perspektiva, ne miješajući je sa religijom i običajnim sklonostima. Mnogi i različiti znanstveni nazori i odredbe su na ovom polju dali svoj doprinos razvoju nauke, tako da ih jedno potpuno istraživanje o uređenju i politici ne bi trebalo izostaviti. Međutim, s obzirom na ograničenost prostora, pisac nema namjeru prebrojavati i kritički se osvrutati na znanstvena mišljenja i vjerske sklonosti na polju politike, niti ovaj članak može obuhvatiti ovako grandiozan poduhvat. Ipak, relativno dulje zadržavanje na “liberalizmu”, najpopularnijem političkom obliku moderne civilizacije, uvjetovano je

---

\* Tekst je preuzet iz knjige “Od svijeta grada, do Grada svijeta”, autora Sejjida Muhammeda Hatemija (predsjednik I. R. Iran), IX izd. Teheran, 2000. Od 281. do 293. str.

time što je “liberalizam” izdanak sistema i ustrojstva te civilizacije. Ove iste civilizacije koja dominira našim vremenom. Prema tome, bavljenje ovom civilizacijom i njezinim izdancima smatram obavezom svih onih koji su zabrinuti za sudbinu ljudske sadašnjice i sutrašnjice.

“Liberalizam” i njegovi utjecaji, kako oni mentalnog karaktera tako i oni objektivni, nije “obična pojava” preko koje bi se moglo jednostavno i površno preći. Naprotiv, on je duboko ukorijenjen u idejama i motivima zapadnjaka i njegovom životu.

Danas je Zapad taj koji prednjači i bez dobrog poznavanja ovog političkog oblika (liberalizma) ne može se pristupiti dubini mišljenja i istovjetnosti života na Zapadu.

Liberalizam je na Zapadu najpostojaniji oblik mišljenja i političke stvarnosti. Stvarnost koja već dugo traje. Jer, tvrdnja suštinskog jedinstva i esencija postojanosti ovog mišljenja, kao i njezina stvarnost od početka do dana današnjeg, zapravo nije nikakvo preuveličavanje a može se i smiono zaključiti da su sveukupne promjene nebitne za njezinu bit. Jer je razmak između onoga što se obistinilo za vrijeme novog perioda s onim što se danas uobičajeno naziva “liberalizam” i “liberalna demokratija”, raspon između slabašnog novorođenčeta i starca koji je imao veoma buran život i koji je sebe snagom začudne fleksibilnosti prilagodio raznim uvjetima i stanjima, te ih je kao takve čak preinačio sebi u korist.

Možda zagovaratelji i pristaše “liberalne demokratije” pomisle da je konačno rješenje socijalnog i političkog problema čovječanstva ono što je dobijeno intelektualnim tokovima i iskustvenim djelovanjem na Zapadu. Pa ako bi bila i neophodna neka promjena, onda je ona ostvariva samo u okviru tradicije i stavova “liberalizma”, a s aršinima koji su potvrđeni ovim pravcem, od kojih su najznačajniji: “fleksibilnost”, “tolerancija” i “relativizam”.

Međutim, zamisao ove skupine bit će realistična onda kada civilizacija, počelo ovog pravca, bude posljednja karika iz niza najslavnijih ljudskih civilizacija, a ljudska duša, koja je kulminacija ljudskog savršenstva, bude graditelj ove civilizacije, premda u stvarnosti to nije tako.

Promjena u ljudskom životu i stalna mijena civilizacija je neumitna, a svaka čista i zdrava ljudska priroda je svjedok ove nužnosti. No, vrijeme prolazi i u vrtlogu zbivanja nosi čovjeka ka budućnosti, a odluku o suštvi i odgovorima na njeg treba prepustiti upravo toj budućnosti. Ali, u nedvojbenost ovog proticanja te neizvjesnost ljudskog života i društva na ovom svijetu, uopće ne treba ni sumnjati. Naime, iako ne možemo “proricati” predstojeće promjene života i društva u politici naprimjer, naša “predviđanja” budućnosti uz pomoć nauke, logike, konsekvenci, argumenata i analize nije nemoguća. Jedan od zadataka nauke ustvari je “predviđanje” pa ako se znanstvena i logička predviđanja čak i ne ostvare, bez sumnje, ostat će blistav tračak onima koji će tragati za stvarnošću.

“Liberalizam” je značajan fenomen u povijesti misli i ljudske sudbine. Od izuzetne važnosti u analizi ovog pravca, općenito, svih ideja i političkih sistema te svakog ljudskog pitanja jeste uočavanje “relativnosti” ovih pojava i činjenica i to je posebno neophodno onima koji se bave znanošću kao takvom, a viđenje “relativne” pojave “apsolutnom” velika je nevolja za misli, prepreka na putu istine te izvor mnogih tragedija u historiji čovječanstva. Pored kristalno jasnog dokaza zdravog razuma, permanentno iskustvo ljudi nas također uči da se klonimo apsolutizacije stvari u ovom nestalnom svijetu.

Za objektivno vrednovanje rezultata ideja i ljudskih napora iz oblasti politike naprimjer, potrebno je:

1. Uvijek uporedo obraćati pažnju kako na ispravnost i potpunost, tako i na neispravnost i nedostatke te, pored manjkavosti i negativnih strana, nikada ne zanemarivati pozitivne aspekte koji su, itekako, bivstvena potreba svakoj stvari.

2. Podijeliti manjkavosti i nedostatke u pojavama na dva dijela:

- a) suštinske i bitne;
- b) akcidentalne i manje bitne.

U politici katkad također manjkavosti i nedostaci proističu iz odnosa

i pogleda civilizacije iz koje je iznikla dosljedna politika. Stoga je kritika politike, zapravo, kritika civilizacije iz koje se ova izrodila. Nekada naime problem uopće nije u biti nekog pravca i političkog pogleda prouzrokovano pogrešnom primjenom teorije i postankom nehumanog humanim u praksi, nego je to posljedica nepravilnog razumijevanja i loših namjera odgovornih i zaduženih. Prema tome, sve se ovo mora uzeti u obzir i kod analiziranja “liberalizma”.

Bez sumnje, poznavanje i podučavanje “liberalizma”, njegovih popratnih pojava, utjecaja i posljedica, neophodnost je u sociološkim i humanističkim ispitivanjima, a za nas koji živimo u vremenu dominacije ovog pravca, to je životna neizbježnost. Međutim, ovaj značajan fenomen trenutno nije cilj ovog kratkog osvrt na politiku: i ako je bilo govora o njemu ili ga ubuduće bude, čisto je simboličkog karaktera, mada istraživanje liberalizma i njegovog poretka zaslužuje daleko širu i dublju analizu, analizu svih njegovih aspekata. Nažalost, u većini, naši muslimanski istraživači i prosvjetni radnici lišeni su pouzdanog i dostatnog uvida iz ove oblasti, a koji se publikuje na Zapadu. Ideja da se nakon temeljitog razmatranja istraživačkih radova zapadnih mislilaca stvori prostor kritici i realnom znanstvenom vrednovanju sa samosvojnim aršinima i boljim pogledom na budućnost još uvijek je iluzija, iako je napravljeno nekoliko malih, ali čvrstih i vrijednih pomaka, kojih će, ako Bog da, u budućnosti biti, nadamo se, daleko više.

Unatoč tomu, ne treba dvojiti da politika svake zajednice odgovara civilizaciji iz koje se pojavljuje, a temeljna promjena politike uvjetovana je promjenom u civilizaciji. I dok se ne stvori perspektiva “politike budućnosti”, nužno je postaviti pitanje o “budućnosti sadašnje civilizacije”.

Civilizacija koja u ovom trenutku dominira svijetom prebrodila je ogromne krize i još uvijek ih se nije sasvim oslobodila. Očito je da se trenutna kriza razlikuje od onih minulih – porođajne i krize sazrijevanja, a kao takva može se nazvati krizom starosti.

Čovječanstvo će prije ili kasnije proći kroz ovaj stupanj. Ali nijedno društvo ne može imati nadu i sigurnost u bolju budućnost osim ako ne uzme pouku iz ljudske povijesti i ozbiljno ne razmotri iskustvena umna i praktična ostvarenja čovjeka u modernoj civilizaciji čiji je jedan od oblika i “liberalna demokratija”, te se ne okoristi njezinim pozitivnim rezultatima koji u suštini nisu mali i beznačajni.

Mada, ako iznova prostudiramo ideju “liberalizma” i njegove praktične plodove i rezultate, nećemo moći zanemariti ogromne štete učinjene ne samo onima koji egzistiraju unutar liberalnih sistema, nego, nažalost, i velikom broju onih izvan njega. Nećemo moći ne vidjeti očite, ali i skrivene tragove patnje čovječanstva nesklonog pojavnom svijetu i stranog samom sebi te ne čuti bolne jauke nesretnog i poniženog čovjeka koji je žrtva nasilja i pohlepe tzv. liberalista. Ali isto tako grđenje, proklinjanje i klevetanje ideja i iskustava jednog dijela čovječanstva neće riješiti ništa. Dapače, umjesto beskorisnog zadržavanja na najvažnijem obliku politike moderne civilizacije, trebalo bi se, s jedne strane, s razumijevanjem i objektivnošću pozabaviti ispitivanjem temeljnog problema koji se nalazi u ljudskom pristupu i razumijevanju s kojim je on posegao za ovakvim iskustvom. S druge strane, ni u kom slučaju ne bismo smjeli ostati ravnodušni naspram pozitivnih dostignuća prirodnog ljudskog razvoja koji se nalazi u principima, koncepcijama i kriterijima pravaca poput liberalizma i idejama političkih teoretičara moderne civilizacije.

Pitanja poput “slobode”, “obuzdavanja moći i njezinog nadziranja” i “ustavne vladavine – konstitucionalizma” voljom i htijenjem naroda koji njima upravljaju, te napor u postizanju humanih, praktičnih i provjerenih sredstava radi ostvarenja njihova, u svojoj su punini izuzetno značajna. Cijena realizacije ovih pitanja bila je veoma visoka i kao takva jedno su od najvažnijih ostvarenja današnje civilizacije. Ona su velika blagodat ne samo onima koji na postojanje i život gledaju uobičajeno ljudski i odvojeno od božanske Objave i o njima duboko razmišljaju te ponekad izvor političke moći smatraju “ugovorom”. Naprotiv, od velike važnosti su čak i pobožnim vjernicima koji vjeruju u mogućnost i neophodnost

provođenja “božanske vlade” u odsustvu bezgrješnih. Prema tome, pravilno i pažljivo razumijevanje ovog vrijednog idejnog i iskustvenog rezultata u politici zahtijeva mudrost i pronicljivost. Pa, ako bismo korijen ovakvih načela i povod ovakvim vjerovanjima mogli pronaći u vjerskim i etičkim učenjima drevnih zajednica na Istoku, naprimjer, a posebno u islamu, ipak bismo morali priznati da su zapadni mislioci i intelektualci, i to u srcu moderne civilizacije, pronašli jasniji, ozbiljniji i praktičniji model ovim načelima.

Nedvojbeno je, međutim, da se može i mora diskutirati o ispravnosti definicija i interpretacija ovih zapadnjačkih načela i pojmova. Također, bilo bi neophodno ispitati kakvu korist je kapitalizam imao od ideja poput “slobode” i “ustavne moći” te kakve gorke i neželjene posljedice je ova korist imala i ima za čovječanstvo. U svjetlu ovakve rasprave i ispitivanja pouzdano se može očekivati rađanje jedne nove i za budućnost svjetlije ideje za kojom se osjeća nasušna potreba. S tim da ovo ispitivanje i raspravljanje bude svjesno, odmjereno i u izvjesnom smislu prihvaćeno.

No, u svakom slučaju ne treba zanemariti osnovno pitanje - značaj zanimanja za njega i ulogu koju ono može odigrati u životu i boljitku čovječanstva. Ovo pitanje je veoma delikatno i zahtijeva egzaktniji pristup ovim istraživanjima. Stoga pisac u trenutnoj raspravi niti ima prostora za jednu takvu opširnu i obuhvatnu studiju, niti mu to dozvoljava njegova znanstvena i istraživačka stručnost.

Pa ipak, ako je postizanje prihvatljivog rješenja u politici uvjetovano poznavanjem predodređenja moderne civilizacije, možda bi sumaran prikaz poređenja početka civilizacije i njezinog trenutnog stanja (koje nije najpoželjnije i čak je na nižem stepenu od svoga početka) mogao stvoriti preduvod u ovo poznavanje. S tom napomenom da je ovo poređenje kao i mnoga druga pitanja sažeto i letimično. Ukratko, sa sigurnošću se može tvrditi da civilizaciju može graditi samo ono društvo koje vrvi vlastitom energijom i nadahnućem, vlastitim pokretačem, koji bi bio uzrok stvaranja civilizacije te uvjet njezinog opstanka i dinamičnosti. Stoga sam,

navodeći gornje poređenje, imao namjeru ukazati na bitnost unutrašnje i vlastite snage i stimulansa moderne civilizacije. Dakle, onome što bijaše povod zapanjujućoj preinaci stanja u svijetu i čovjeku, te razmatranju: Da li su ova energija i nadahnuće još uvijek prisutni ili ne? Pa, ako nisu, može se zaključiti da je svijet politike na pragu promjene dominirajuće civilizacije, da joj zapravo predstoje temeljne promjene. Mada je možda nemoguće imati potpuno jasnu sliku ishoda ove promjene, ipak bi pronicljiv istražitelj mogao, oslanjajući se na indicije i popratne znakove, shvatiti pravac ovih promjena i preinaka.

U nastavku teksta donosimo jednu analogiju:

Na početku novog perioda zapadni svijet je imao svijetlu perspektivu budućnosti pune uživanja, zdravlja i materijalne blagodati. Čovjek koji je vječno hlepio za rajem, vidio je njegovo moguće blisko ostvarenje na ovoj zemljinoj kori. Od nemjerljivog je značaja bila žustrost, odlučnost i neobuzdanost srednjeg sloja koji je zaslužio i imao tu sposobnost da bude kolijevka nove civilizacije u kojoj se pristup ovakvoj budućnosti pokazivao mogućim, zapravo, sigurnim.

Na startu tog novog perioda, u istoj mjeri u kojoj su “apsolutni i opći um” gubili svoj značaj u kojem se labavila veza između čovjeka i “nevidljivog – onostranog svijeta” u kojem su se poljuljali temelji “Božanske etike”, koja je bila najvažniji oslonac napuštenog čovječanstva u pojavnom svijetu materije, u istoj toj mjeri, s druge strane, veoma su visoko mjesto u mentalitetu i životu savremenog čovjeka zauzele prirodne znanosti: matematika, iskustvena nauka te interes za čula i senzibilitet.

Područje djelovanja i intenzitet ove imaginacije, da metafizičke i mističke spoznaje ne vode nikud, među zapadnim se misliocima povećavao svaki momenat. Mjesto ovih dvaju spoznaja su u glavi zapadnjaka zauzele one znanosti koje su se samo oslanjale na promatranje i iskustvo, te su ih oni smatrali i jedinim kriterijem mjerenja ispravnosti i neispravnosti i čvrstim osloncem na misaonom polju. Takvim stavom su oslanjanje na neku drugu znanost, izuzev ovakvih, uzimali uzaludnošću, ako ne i znakom ludosti. A žudnja za ovakvom vrstom nauke je dostigla do tog

stupnja da je, oslanjajući se na polet i zaljubljenost mnogih znanstvenika i teoretičara, zamijenila “religiju”, “filozofsku racionalnost” i sve ono što je imalo ikakvu vezu sa nematerijalnim svijetom.

Svakodnevni i fascinirajući izumi i pronalasci koji su bili rezultat okretanja svijeta “iskustvu” i dodiru s prirodom su, s jedne strane, pojačavali iluziju da su iskustvena znanost i matematika dostatne i da zacijelo mogu ugasiti žed ljudskog istraživanja te ga time učiniti sretnim. S druge strane, čovjeku je davala tu mogućnost da postepeno preinači sliku života obimnijim i širim korištenjem materije i omogućiti mu takva ostvarenja kakva je samo u snovima mogao vidati. Ukazivanje novih horizonata Evropljanima rezultiralo je zapanjujućim materijalnim i ekonomskim progresom koji je na svoj način prouzrokovao napredak znanosti i tehnologije iz svih oblasti, a time zasigurno i na polju života. Duševna snaga, vlastita sposobnost i unutarnji civilizacijski stimulans su ustvari bili povodi koji su svu pažnju i važnost pridali prirodi i materijalnom svijetu. Stoga je čovjek moć nad prirodom i materijom u njoj postavio krajnjim ciljem svojih težnji samo da bi zadovoljio tjelesne potrebe i duševne nagone te stvorio sigurnost u materijalnom životu.

Napredak čovječanstva s ovako jakim duhovnim i materijalnim osloncem nastavio se do 19. stoljeća nove ere, kada je i kapitalizam dostigao vrhunac svoje moći. Ali, nemalo zatim su uslijedile orkanske krize u unutrašnjosti kapitalističkih sistema, s jedne, i međunarodna trvenja čiji neželjeni ishod su bila dva razarajuća svjetska rata, s druge strane. Međusobna sukobljavanja kolonizatora na granicama kolonija, sveprisutnija buđenja koloniziranih te formiranje njihove opozicije spram kolonijalnih agresora, sve je to duboko potreslo ljudsko vjerovanje u potpunost idejnih i moralnih temelja savremene civilizacije i dvorac iluzija modernog čovjeka u to da je pronašao tajnu sigurnog života. Od tada pa do danas, iako se nastavio prirodni zapanjujući progres nauke i tehnologije, čini se da, kako dani odmiču, moderna civilizacija sve više gubi samopouzdanje. Gnusno ponašanje vođa, zaštitnika i patrona u čuvanju idejnih osnova i vrednota ove civilizacije ukazuje na mu-



kotrpan napor nadoknađivanja smanjenja unutrašnje snage civilizacije korištenjem vanjske sile. Danas se situacija umnogome razlikuje od prošle, i u mentalnom i sentimentalnom svijetu, a i u samom životu.

Savremena materijalistička civilizacija je u ozbiljnoj krizi, a posebno je svojim pojavnim oblicima kapitalizmom i “liberalnom demokratijom”, koji su sukladni njoj, čovječanstvo suočila sa ogromnim problemima. Problemima koji su žestoko poljuljali optimizam i nekadašnje lijepo mišljenje o budućnosti kapitalizma i liberalne slobode u ekonomiji i politici i, uopće, o savremenoj civilizaciji. Obim i veličina ovih problema su toliki da mogu zasjeniti sav onaj zapanjujući napredak čovječanstva u ovoj civilizaciji, te posijati i uzgojiti sjeme sumnje u srcu i duši svih ljudi.

Suvremeni problem te civilizacije, koji se pojavio izvan geografskih i nacionalnih granica kapitalizma, jeste hronični pesimizam i prezir naroda koji se nalazio pod nasilnom zapadnom kolonijalizacijom te borbe za oslobođenje koje su se u posljednjih sto godina dešavale manje-više u cijelom “očajem zahvaćenom svijetu”.

Pojava rivalskih pravaca kapitalizmu u unutrašnjosti zapadnjačkih sistema, posebno marksizma i njegove nemilosrdne kritike na način kolektivnog života uobičajenog na zapadu, te antikolonijalizatorske borbe nezapadnih naroda očit su znak početka kraja savremene civilizacije ili bar povod nestanku iluzije da je zapadna civilizacija bez nedostataka, potpuna i krajnji cilj ljudske civilizacije.

Ako s nepreciznošću uzmemo da je 16. stoljeće nove ere početak jednog novog perioda na Zapadu, koji je ujedno i povijest čovječanstva, onda se prilike i situacija u četiri stotine godina staroj, ali još uvijek modernoj civilizaciji ozbiljno i bitno razlikovala u odnosu na njen početak, tj. 16. stoljeće. Isto tako se s velikom jasnoćom u spomenutoj slabosti nalaze tragovi umora, starosti i unutrašnje slabosti te se sa sigurnošću može tvrditi da je čovječanstvo s visokim stupnjem iskustva i znanja na pragu jednog novog stoljeća kojem je potreban “Novi poredak” i neki drugi svijet. Čovječanstvo zacijelo na polju “slobode” ima vrijedna dostignuća,

ali “jednodimenzionalne” slobode koja je izdanak “jednostrane duše” zapadnog čovjeka modernoga vremena, a koja je i sama izvor teških poteškoća u ljudskom životu, te površne slobode od koje je bila lišena velika većina ljudi osuđenih na život na kugli zemaljskoj.

Iako je čovječanstvo pod uticajem razvoja “znanosti i tehnologije” postalo moćnije u svom rabljenju prirode; iako je stalo na kraj mnogim nedaćama i bolestima; iako je uklonilo s puta obilje nepravdi i poteškoća i našlo nove puteve za lakši život i veću blagodat; ipak je još uvijek većina ljudi na granici siromaštva, bolesti, gladi i lišeno obrazovanja te je kao takvo postalo kolektivnim robljem okrutnih gospodara modernog svijeta.

Predložena sloboda i zastrašujuća moć nauke i tehnologije ne samo da su žrtvovali “socijalnu pravdu” nego su oduzeli minimalnu sigurnost duhovnog i materijalnog života velikom broju ljudi.

Reakcija zapadnog čovjeka na osiguranje “pravde” je u 19. stoljeću nove ere također dobila na intenzitetu, a u 20. stoljeću, dvadesetih godina, otpočelo je njezino praktično iskustvo. Pa uprkos svim nadama koje je pobudio, posebno nadama onih jadnih i siromašnih u svijetu, socijalizam ne samo da nije bio kadar uspostaviti čak ni materijalnu pravdu na polju svog moćnog djelovanja nego su, također, pod njegovom vlašću iz ljudskih života izbrisani i najelementarniji aspekti slobode s izlikom da je stao u odbranu napaćenih i podjarmljenih. On je prouzrokovao pojavljivanje do tada neviđene svojeglavosti kojoj je po jačini, neograničenosti moći i nemilosrdnosti u povijesti veoma teško naći primjer.

Čovječanstvo, koje je vjekovječno bilo i bit će u potrazi za “istinom”, priželjkivanju “slobode”, uvijek oduševljeno “pravdom”, u ovom se vremenu našlo u očaju. Uvidjelo je da je isuviše neznatno ono što se ostvarilo u odnosu na ono čemu je težilo i čega je bilo dostojno, a čije se ostvarenje platilo visokom cijenom. Zapadni svijet je na početku novog životnog perioda sa sumnjom gledao na “razum” i “religiju” oslobađajući se tako pritješnjenosti gorkim i bijednim nedavnim životom. Svoj pesimizam naspram sistema, institucija, učtivosti i običaja koji su s imenom vjere

bili prisutni u društvu pripisivao je suštini religije, a nemoć i zastranjenje umova opsjednutih svakodnevnim opsjenama, zarobljenog krivim navikama i neispravnim predrasudama je apsolutizirao i stavio na račun samog “razuma”.

Da bi razumio ovosvjetski život i njegovu vitalnost, čovjek na Zapadu se oslonio na najpovršnije sredstvo i moć koju čovjek posjeduje – osjetila i duševne težnje.

Prvotni progres i brze promjene su bili tako široki i začuđujući da su u stvarnosti uvećali oholost i složeno neznanje savremenog čovjeka na Zapadu. Nije uvidio da kada “razum” i “vjera” nestanu ili pak budu zanemareni, sigurnost i ubjeđenje koji su stub ljudske sreće će izgubiti svoje počelo i oslonac, a čovjek će biti osuđen (i već jest) na tijesan i nesretan život pun zabluda i pometenosti.

Savremena civilizacija je u periodu svoje mladosti i punoće, koristeći vlastitu unutarnju snagu, uspjela da nadoknadi “prazninu” onoga što je zapadni čovjek izgubio tokom srednjeg vijeka. Međutim, kada se ova snaga počela umanjivati, čovjek, kojem je za napredak i razvoj bila potrebna snaga i pokretač, potražio je lijek u svojoj duši i riznicama civilizacije. Niti je bilo habera iz riznica, niti vedrine u duši. Tada je uslijedilo vrijeme pometenosti, odsutnosti i nemira.

Mada je zapadni čovjek, čovjek na startu nove civilizacije, pokušao da ukloni “vjeru” i “metafizičku filozofiju” ili da ih, ako ništa, uskladi sa svojim vanjskim potrebama i ovosvjetskim težnjama, ipak se uveliko ponadao da će matematika i iskustvena nauka ispuniti prazno mjesto metafizičkih saznanja i vjerskih učenja. Izumi i pronalasci koji su svakog trenutka mijenjali prirodu i sliku života i stvarali bolju mogućnost čovjekovim odgovorima na prirodne i materijalne zahtjeve bili su značajan faktor jačanja samopouzdanja savremenog čovjeka i potvrde ispravnosti puta koji je izabrao.

Ono što je ostvareno stavljeno je u službu još veće potražnje savremenog čovjeka čije oličenje je bio srednji stalež. Time je velikom srčanošću zaposlio sve na putu privređivanja materijalnih mogućnosti i bogatstva

te uklonio sve prirodne, etičke i društvene prepreke koje su mu se bile ispriječile na putu postajanja moćnijim, bogatijim i slavnijim. Unutarnja snaga ove civilizacije doskora se činila neprolaznom, međutim, situacija se promijenila i postalo je jasno da je i moderna civilizacija, kao i sve ostale pojave na ovom svijetu, relativna, vremenski ograničena i osuđena na promjenu. Poteškoće sa kojima se suočava sadašnja civilizacija su, kao i sama civilizacija, velike i teške. Danas, na kraju četvrtog stoljeća životnog vijeka ove civilizacije, iako se, zahvaljujući golemim ostvarenjima u nauci, industriji i postizanju ljudskih vještina, slika prirode, života i ljudskog društva promijenila, čime se čovječanstvo, uistinu, dosta okoristilo, ipak su muke i nevolje ove civilizacije bile i ostale velike, a nehajnost i neupozoravanje na njih može biti pogubno za ljudsku današnjicu i sutrašnjicu.

Pa ipak, kakve god rezultate ova civilizacija imala, oni nisu vječni, a smanjenje njene unutarnje jačine očit je znak njezine konačnosti i ograničenosti. Rezultat smanjenja ove snage bio je očit u nemoći civilizacije da odgovori na pitanja i sveltremeno rastuće potrebe čovjeka, s jedne strane, a, s druge strane, on se manifestirao nepovjerenjem i gubljenjem nade koje je čovječanstvo gajilo spram ove civilizacije i svoje svijetle budućnosti na početku novog perioda. Danas više nema ni glasa nekadašnjem optimizmu spram znanosti – u njezinom novom značenju SCIENCE – njezinog značaja, vrijednosti i njezine neupitne djelotvornosti. Također, svaki student zna da moderna znanost nije ništa drugo do odabir “pretpostavke” među “pretpostavkama” te njezino gajenje i provjeravanje kriterijem testa, iskustva i metodološkog ispitivanja. Pretpostavka i njihovo određivanje, oboje se temelje na predrasudama ili filozofskim i vjerskim aksiomima te ponekad na praznovjericama i izmišljotinama. Područje moderne znanosti su zapravo odgovori čovječanstva na poteškoće i pitanja s kojim se ono susreće. Ti odgovori se, proporcionalno vremenu i prostoru, mijenjaju i svakog trenutka postoji mogućnost da se i najslavnija teorija zamijeni nekom drugom, tačnijom, što se i dogodilo mnogo puta u historiji. Prema tome, znanstveni podaci

se ne mogu uzimati kao ispravna slika realnosti i stopostotno tačne istine. Mnogi zapadnjaci su čak pokušali da iskustvenom znanostu i pozitivističkim gledanjem unište<sup>1</sup> “religiju” i “razum”, a nauka proistekla iz njih, nauka koja je bila najveća pokretačka poluga zapadnog društva u modernom svijetu danas više nije oslonac u kojem bi nespokojna ljudska duša u zadivljujućem prostranstvu bitisanja mogla naći svoj smiraj.

Negativni plodovi i konsekvence postojanosti kapitalizma i industrijalizacije društva koji su se pojavili u praksi postali su uzrokom velikih tragedija i još većih briga za cijelo čovječanstvo, a to je ustvari još jedan destruktivni udarac modernoj civilizaciji. Ove posljedice vjerovatno nisu bile poznate prvim teoretičarima liberalizma.

Premda je permanentan napor savremenih mislilaca na Zapadu da obnove strukturu ekonomskog i političkog zapadnog sistema produžio vijek trajanja te civilizacije, izgleda da to ipak nije bilo dovoljno snažno da obuzda krizu čiji korijen je egzistirao u biti moderne civilizacije. Budimo sigurni da nakon izlaska iz ove situacije bolja budućnost očekuje čovječanstvo, a zacijelo i politika neće ostati nepromijenjena.

Ali ovdje se postavlja jedno važno pitanje, a to je: Možemo li i mi imati udio u kreiranju buduće ljudske sudbine ili makar naše? Pa, ako je odgovor pozitivan, s kojom ćemo onda lampom morati osvjetliti taj put te šta će nam biti prtljag u ovome svemu?

**S perzijskog preveo: Faruk Hadžiefendić**

---

<sup>1</sup> Je li tragedija prouzrokovana ovom greškom manja od neprilika prouzrokovanih neispravnom interpretacijom, neobjektivnim očekivanjem od “religije” i “razuma”, neznanjem i tendencijom držanja neprihvatljivog u ovome dvome?